

8. *Мак-Люэн М.* Галактика Гуттенберга: Сотворение человека печатной культуры / М. Мак-Люэн ; пер. с англ. А. Юдина. – К. : Ника-Центр, Эльга, Издат. дом Дмитрия Бурого, 2003. – 432 с.
9. *Хренов Н. А.* Образы “Великого разрыва”. Кино в контексте смены культурных циклов / Н. А. Хренов. – М. : Прогресс-Традиция, 2008. – 536 с.
10. *Biomediale.* Современное общество и геномная культура / сост. и общ. ред. Д. Булатова. – Калининград : КФ ГЦСИ, ФГУИПП “Янтарный сказ”, 2004. – 500 с.
11. *Bonk E.* Marcel Duchamp, The Box in a valise / E. Bonk. – New York : Rizzoli, 1989. – 128 p.
12. *Cage J.* Forerunners of Modern Music. Silence / J. Cage. – Cambridge ; London, 1969. – 62 p.
13. *Dreher Th.* Performance Art nach 1945: Aktionstheater und Intermedia. Wilhelm Fink Verlag / Th. Dreher. – München : Fink, 2001. – 543 s.
14. *Kluszczyński R.* Oliver Grau: New Images from Life / R. Kluszczyński // Art Inquiry. Recherches sur les Arts. – Lodź, 2000. – Vol. II(XI). – S. 7–25.
15. *McLuhan M.* Counterblast / M. McLuhan, H. Parker. – New York : Harcourt Brace & World, 1969. – 246 p.
16. *Mitchell W. J. T.* Interdisciplinarity and Visual Culture / W. J. T. Mitchell // Art Bulletin. – 1995 (December). – Vol. 76. – № 4. – P. 540–544.
17. *Williams K.* Short-lived Art / K. Williams. – New York : Brunner / Mazel, 2009. – 207 p.

© Гуцол С. Ю.

О. В. Полунін

ЧАСОВЕ РОЗГОРТАННЯ НАРАТИВУ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ В ПОТОЦІ СВІДОМОСТІ: ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У контексті запропонованої концепції суб'єктивного теперішнього і ряду досліджень щодо особливостей динаміки тривалості суб'єктивного теперішнього [4] висвітлюється роль часового механізму індивіда в організації наративу життєвого шляху. Пропонується підхід до вивчення наративу, в якому розгортання останнього досліджується від початку в часовому вимірі як найбільш придатному для квантифікації, а потім воно співвідноситься з такими вимірами наративу, як семантичний, аксіологічний та ін. Виходячи із взаємозв'язку значених вимірів наративу з часовим виміром, висунуто тезу щодо можливості перетворення наративу через цілеспрямовану трансформацію його часового виміру.

Ключові слова: суб'єктивне теперішнє, часовий механізм, наратив життєвого шляху.

В контексте предложенной концепции субъективного настоящего и ряда исследований динамики длительности субъективного настоящего [4] освещается роль временного механизма индивида в организации нарратива жизненного пути. Предлагается подход к изучению нарратива, в котором разворачивание последнего исследуется изначально во временном измерении как наиболее приемлемом для квантификации, а затем оно соотносится с другими измерениями нарратива, как то семантическое, аксиологическое и т. д. Исходя из взаимосвязи указанных измерений нарратива с временным измерением, выдвинут тезис о преобразуемости нарратива через трансформацию его временного измерения.

Ключевые слова: субъективное настоящее, временной механизм, нарратив жизненного пути.

Based on the concept of subjective present time and on the studies on dynamic of duration of subjective present time [4] the role of individual timing mechanism is shown for organization of narrative of life way. An approach for studying of narrative is proposed. According to this approach a processes of narration in temporal dimension must be studied in the first step, because this dimension is easily to quantify. In the next step the temporal aspect of narration is to compare with other dimensions of narrative like semantic or axiological and so on. Based on the interrelation of different dimensions of life narrative with its temporal dimension we propose an idea of transformation of narrative through transformation of its temporal dimension.

Key words: subjective present time, timing mechanism, life narrative.

Проблема. За Дж. Брунером [2], нарратив є чи не єдиним способом відображення прожитого часу. Т. М. Титаренко [5] додає, що саме нарратив охоплює і минуле, і теперішнє, і майбутнє. Отже, у розповіді про свій життєвий шлях людина поєднує всі три модуси часу: минуле, теперішнє і майбутнє, що жодним чином не суперечить більш раннім дослідженням із психології особистісного часу [1]. Разом з тим відображення і прожитого, і актуального, і майбутнього завжди розгортається в межах суб'єктивного теперішнього. Якою б тривалою чи короткою не була історія окремої людини, вона завжди у своєму розгортанні – не тільки рівні створення автобіографії як нарративу, а й на рівні дій і вчинків, сегментована відрізками теперішнього. Тому постає *питання* про співвіднесення такої сегментації теперішнім нарративу життєвого шляху з іншими нечасовими вимірами нарративу, наприклад його смисловим структуруванням. Якщо завдяки нарративу певні життєві практики набувають форми і сенсу, або, як зазначає Т. М. Титаренко [5], наш досвід упорядковується темпорально і логічно з виділенням у ньому початку, середини, центральної теми та фіналу, то яким саме чином пов'язується таке структурування нарративу з отрима-

ними нами [4] закономірностями із переживання індивідом суб'єктивного теперішнього?

Т. М. Титаренко наголошує на важливості пошуку шляхів моделювання особистістю свого майбутнього. Такий пошук ґрунтується на “бажанні людини бути господарем свого життя, втілювати свої бажання, реалізовувати домагання, контролювати несподівані стихійні впливи”. Дослідниця цілком справедливо зазначає: “Лише відчуття хоча б часткової впорядкованості, “приборканості” майбутнього забезпечує довіру до світу, переживання внутрішньої свободи при організації сьогодніня” [5, с. 12]. Така позиція цілком узгоджується з поглядами на майбутнє в традиційній японській культурі, де, за словами Б. Кімури [13], для позначення майбутнього використовуються два окремих поняття: “шорай” (“Shorai”) та “мірай” (“Mirai”). Перше з них, “шорай”, відображає передбачуване або ж запрограмоване майбутнє, яке має прийти, до якого людина підготувалась, яке вона спланувала, тобто очікуване майбутнє. Друге ж, “мірай”, несе в собі майбутнє невідоме, неочікуване. Саме останнє, на думку Кімури, відбирає у людини довіру до світу і може розглядатися як чинник появи певних психічних розладів. У цьому сенсі одне з актуальних завдань полягає в розробленні засобів впливу на розгортання наративу як такого, що слугуватиме підтриманню здоров'я людини, допомагатиме особі більш адекватно відображати реальність, дану в теперішньому, та оптимально моделювати майбутнє. Розроблювані впливи на формування наративу мають забезпечувати переживання індивідом внутрішньої свободи, довіри до світу та впевненості в собі. Вони мають створювати відчуття “приборканості” принаймні найближчого майбутнього. Отож очевидно стає необхідність вивчення співвідношення категорій часу і наративу життєвого шляху. Відношення між ними можна подати двома полярними перспективами: (1) час у наративі і (2) наратив у часі (рис. 1).

Мета статті: окреслити підхід, у якому пропонується дослідження розгортання наративу в його різних якісних вимірах (семантичному, ціннісному тощо) у реальному часі, спираючись на метод вимірювання тривалості суб'єктивного теперішнього [3; 4]. *Об'єктом* дослідження в межах запропонованого підходу є процеси розгортання і перетворення самого наративу. Залежно від поставленої мети кожного окремого експерименту *предметом* може виступати і часова динаміка розгортання наративу, і взаємозв'язок часової динаміки розгортання наративу з його розгортанням в інших вимірах (семантичному, ціннісному тощо), а також перетворення наративу через трансформацію його часового виміру. При цьому часове розгортання наративу пропонується вивчати, спираючись на концепцію суб'єктивного теперішнього, розроблювану нами в ряді останніх досліджень, і на напрацювання щодо будови часового виміру досвіду індивіда [там само].

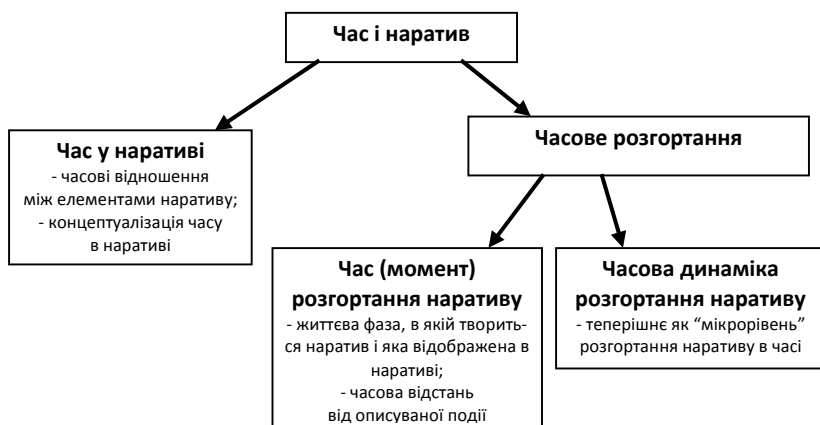

Рис. 1. Час у наративі і наратив у часі

Сегментація наративу суб'єктивним теперішнім. Сегментація теперішнім історії життєвого шляху є невід'ємною властивістю часового виміру досвіду людини. Нехай наратив як такий відкриває нескінченну множину варіантів подання певних подій, кожен з яких не завжди можна однозначно спрогнозувати. А проте розгортання відрізків суб'єктивного теперішнього в потоці свідомості регулюється закономірностями функціонування часового механізму індивіда [4], а отже, не є цілком довільним. Постає питання про співвіднесення багатовимірної свободи творення наративу і детермінованості процесу сегментації такої історії на відрізки теперішнього.

Суб'єктивне теперішнє – це цілісний сегмент потоку свідомості, межа якого представлена транзитивним переживанням, а "тіло" теперішнього є субстантивним переживанням. Отже, теперішнє – це відрізок потоку свідомості, який лежить між двома послідовними свідомо сприйнятими транзитивними елементами. При цьому як би не розгортався опис певних подій, у потоці свідомості він неодмінно сегментується відрізками теперішнього (рис. 2). До того ж кожне окреме теперішнє – це свого роду міні-наратив досвіду, безпосередньо даного в потоці свідомості. З множини таких міні-наративів складається в єдине ціле вся історія життєвого шляху.

Історія життєвого шляху розгортається в багатовимірному просторі складної будови, в якому час є лише одним із його вимірів. Серед можливих підходів до моделювання такого простору є той, що запропонував П. Гарденфорс [12] у вигляді теорії концептуальних просторів

рів. Однак на даному етапі цілком достатньо позначити багатовимірність простору, в якому розгортається наратив, як R^n , не зупиняючись на всіх його можливих вимірах. Попри те що час є лише одним із вимірів такого простору, він цікавий як своєю універсальністю, конвенційною зрозумілістю, так і відносною лінійністю та придатністю до трансформації. Останнє є важливим для розроблення впливів на часове розгортання наративу. Підкреслимо, що розгортання відрізків суб'єктивного теперішнього в потоці свідомості регулюється закономірностями функціонування часового механізму індивіда [4], а отже, не є довільним. Як бачимо, ідеться про співвіднесення багатовимірності *свободи творення наративу* і *детермінованості сегментації* наративу *на відрізки теперішнього* закономірностями динаміки суб'єктивного теперішнього. Яким би різнонаправленим і багатоаспектним не видавався наратив, завдяки монофокальності уваги і сегментації теперішнім він завжди структуруватиметься на достатньо прості сегменти, які, неначе цеглинки, складатимуть усю будову наративу. Вивчення закономірностей побудови наративу з таких міні-нاراتивів становить підґрунтя для розроблення методів впливу на розгортання наративу, наприклад, аби уникнути екстремумів у вимірах наративу, відмінних від часового. Принаймні можна припустити можливість керованого розгортання хоча б окремих відрізків наративу через цілеспрямовану регуляцію функціонування часового механізму індивіда.

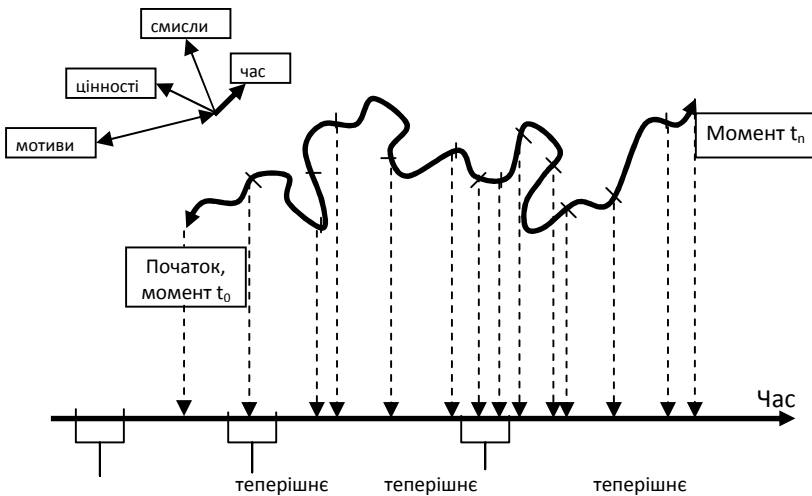

Рис. 2. Сегментація теперішнім наративу життєвого шляху

Крива на рис. 2 символізує перебіг опису життєвого шляху. Тонкі поперечні лінії символізують межі теперішнього, у рамках якого викладається окремий сегмент історії. Пунктирні лінії демонструють проєкцію наративу на вісь часу. Багатовимірний простір, у якому розгортається наратив, подано символічно як сукупність осей-векторів: час, смисли, цінності, мотиви.

На нашу думку, плідним було б застосування саме закономірностей динаміки суб'єктивного теперішнього для (1) моделювання розгортання наративу та (2) розроблення впливів на перебіг наративу через моделювання його часового виміру. Як вважає В. Краузе [14], когнітивна репрезентація може описуватися парою змінних, де перша відповідає *елементу*, друга – *відношенню*. Представлені в когнітивній репрезентації елементи можуть бути як конкретними об'єктами, так і більш загальними категоріями. Як відношення розуміють множини можливих відносин між елементами та операції з реалізації відносин. Підкреслимо, що, на думку Е. Шеєра [22], кожне із чотирьох наявних розумінь когнітивної репрезентації ґрунтується на розумінні теперішності презентованої в них інформації. Останнє слугує додатковим аргументом щодо правомірності аналізу розгортання наративу саме через його сегментацію суб'єктивним теперішнім. За таких умов ідея щодо розроблення технік зміни інших вимірів наративу, саме через зміну його часової сегментації стає очевидною, позаяк із зміною меж суб'єктивного теперішнього змінюватимуться належні до нього елементи та відношення між ними. Аргументами на користь застосування саме суб'єктивного теперішнього як інструменту для часового структування наративу є також: (1) квантифікованість процедури вимірювання тривалості суб'єктивного теперішнього та (2) суб'єктивна реальність встановлюваних у такому методі меж теперішнього для самого випробуваного, котрі виступають як межі між окремими сегментами наративу.

Отже, підхід у цілому можна розглядати як поєднання процесу розгортання наративу в реальному часі та методу відмірювання тривалості суб'єктивного теперішнього [3]. Будь-який інший експериментальний метод, у якому розкриватиметься структурування наративу в іншому, нечасовому, вимірі застосовуватиметься при цьому паралельно з відмірюванням тривалості теперішнього. Вимірювані змінні в конкретному експерименті мають обиратися відповідно до поставленої в досліді мети. На наше переконання, завдяки сегментуванню наративу суб'єктивним теперішнім (мікронаративами) має полегшуватися декодування елементів і відносин, поданих в окремих когнітивних репрезентаціях досвіду, особливо щодо інших, нечасових, вимірів розгортання наративу, оцінок, смислів, мотивів, тощо.

Закономірності динаміки тривалості суб'єктивного теперішнього як чинник структурування наративу в нечасових вимірах. Майже очевидно є відповідь на запитання: чому робота часового механізму має розглядатися як чинник часової сегментації наративу? Зрозуміло, що будь-який наратив спирається на досвід, збережений у довготривалій пам'яті, та розгортається в робочій пам'яті, яка є невід'ємною складовою часового механізму індивіда [4]. Утім, Р. Поль [16] запропонував концепцію автобіографічної пам'яті, в якій інтегровано напрацювання Р. Аткинсона і Р. Шіфрін [8], А. Бедделей і Г. Хітча [9], а також Л. Ньюберга і Е. Тульвінга [15]. За Р. Полем, до автобіографічної пам'яті включаються “всі спогади, які мають кодування в часі і пов'язані із самістю” [16, с. 9]. Отже, враховуючи, що більшість моделей часового механізму індивіда містять у собі як ключовий елемент робочу та довготривалу пам'ять [4; 10], а також те, що наратив життєвого шляху твориться за допомогою матеріалу, збереженого в довготривалій пам'яті, є достатні підстави для припущення про ключову роль закономірностей функціонування часового механізму для розгортання інформації з автобіографічної пам'яті в потоці свідомості. Більше того, ці закономірності можуть бути визначальними і для структурування інформації, що спрямовується на подальше зберігання до автобіографічної пам'яті після подання у вигляді наративу.

Розгляньмо закономірності динаміки суб'єктивного теперішнього щодо їхньої ролі в розгортанні наративу. Як першу візьмемо зв'язок тривалості теперішнього (t_i) та її варіативності (σ_i), який описується лінійною функцією $\sigma_i = \sigma_0 + kt_i$. Враховуючи, що будь-якому суб'єктивному теперішньому t_i відповідатиме певний сегмент наративу, можемо припустити, що й тривалість даного i -го сегмента наративу також варіюватиме в діапазоні $\pm\sigma_i$. Така закономірність свідчить про відтворюваність сегментів наративу за умови незмінності наративу в його інших вимірах.

Друга закономірність динаміки суб'єктивного теперішнього полягає в пов'язаності суміжних теперішніх як окремих станів. Тривалість наступного $i+1$ теперішнього можна подати рівнянням: $t_{i+1} = t_i \pm \sigma_i$, отже, як $t_{i+1} = f(t_i)$. Це рівняння розкриває взаємозалежність двох сукцесивних теперішніх, а разом із тим і двох послідовних сегментів наративу. У цій закономірності розкривається своєрідний принцип наступності, який гарантує стабільність функціонування когнітивної системи щодо генерування як часових сегментів досвіду, так, відповідно, і сегментів наративу. Згідно з ним тривалість наступного сегмента має бути близькою до тривалості попереднього, а отже, вони будуть подібні також за кількістю слів, використаних для їх опису. Інакше кажучи, $i+1$ сегмент наративу не є випадковим щодо попереднього

i-го сегмента. Різкі ж зміни тривалості сегментів нарративу радше за все супроводжуватимуться змінами в структурі висловлювань. Скорочення ж тривалості відповідатиме спрощенню в будові використовуваних речень, а збільшення тривалості мало б вести до використання більш розгорнутих за граматичною структурою висловлювань. Означені зміни в тривалості i-го та i+1-го сегментів нарративу, що виходять за межі, визначені рівнянням $t_{i+1} = t_i \pm \sigma_i$, можуть свідчити про зміну домінантного виміру у викладенні нарративу. Наприклад, може мати місце розрив сюжетної лінії, перехід від викладення історії в ціннісному вимірі до її викладення в емоційному вимірі або перехід від викладення історії як вчинку до рефлексії вчиненого та наслідків.

Описаний нами дрейф тривалості суб'єктивного теперішнього є генеральним феноменом [4], що властивий переживанню часу як такому. Цей феномен полягає у довільному генеральному зростанні тривалості суб'єктивного теперішнього в ряді послідовних відмірювань і розкриває гнучкість функціонування часового механізму. Під кутом зору розгортання нарративу він може відповідати як ускладненню речових конструктивів у послідовності сегментів нарративу, так і появі пауз мовчання в перебігу нарративу. У цілому ж прояв у розгортанні нарративу феномена спорідненого до дрейфу тривалості теперішнього свідчатиме про розширення “вікна свідомості” випробуваного на фоні поступового зростання релаксації.

Виявлені нами перехідні реакції в динаміці тривалості суб'єктивного теперішнього за умови фізичного навантаження обернено пропорційно пов'язані зі зміною актуальних енерговитрат індивіда. Збільшення навантаження приводить до скорочення тривалості суб'єктивного теперішнього, і навпаки – усунення навантаження веде до зростання тривалості теперішнього [там само]. Визначення кількісного взаємозв'язку між суб'єктивною тривалістю теперішнього і наявними енерговитратами індивіда розкриває зв'язок між такими фундаментальними складовими парадигми, як час і енергія. Разом з тим стає можливою інтерпретація динаміки тривалості окремих сегментів нарративу під кутом зору перспективи енерговитрат. Короткі сегменти нарративу, як то оклики “Ох!”, можуть інтерпретуватися як локальне збільшення енерговитрат когнітивною системою на неочікувану зміну ситуації. Подібно до цього слід розглядати і вплив неспецифічної візуальної стимуляції на динаміку тривалості суб'єктивного теперішнього [там само]. Підкреслимо, що останній досить легко може бути інструменталізованим для впливу на динаміку часового розгортання нарративу через використання переходів “заплющені очі – розплющені очі”. Цей перехід може бути також використаний і як своєрідна техніка переривання розгортання певних сегментів нарративу. Перехід же “роз-

плющені очі – заплющені очі”, навпаки, може бути покладено в основу зворотної техніки часового подовження сегмента наративу. Отже, ці техніки різнитимуться лише напрямком переходу: “заплющені очі – розплющені очі” або ж “розплющені очі – заплющені очі”. Індуковані таким чином зміни в тривалості відповідних сегментів наративу можуть вимірюватися в секундах і бути кількісними показниками змінної енергоємності сегментів наративу.

Як ми вже зазначали [4], тривалість суб’єктивного теперішнього може впливати на оцінку події, поданої в межах теперішнього. Власне, ідеться про функціональну роль тривалості теперішнього для оцінювання окремої події (елемента репрезентації). Якщо розглядати свідомість як потік безпосереднього досвіду, який утворюється в результаті нашого сприймання, думок, почуттів та бажань, то саме в теперішньому відбувається аналіз та інтерпретація інформації. Тож теперішнє є природною формою *порціонування досвіду*. Зазначимо, що в межах одного теперішнього як в оперативному просторі вміщуються разом і досвід, і операції з його обробки.

З визначення теперішнього як форми організації інформації у свідомості стає зрозуміло його роль для обробки інформації на рівні свідомості. Теперішнє слугує (а) сегментації досвіду та (б) його організації і (пере)формуванню. Воно виконує функцію періоду інтеграції, що підтверджують як наші дослідження, так і праці Е. Пьоппеля [17; 18] та Е. Рунау [21]. Сукупність окремих стимулів за своїм значенням відрізняється від значення цілісного сегмента досвіду, який з них же і створено. У разі сприймання цих стимулів окремо один від одного вони матимуть інше значення. П. Фресс зауважував: “Організація послідовних елементів у цілісну перцептивну одиницю є ще однією базовою властивістю нашого досвіду” [11, s. 77]. Така цілісність досвіду, або одиниця досвіду, виконує функцію формування контексту. Досвід, який включено до такого цілісного в собі сегмента, утворює фон, щодо якого розглядаються й оцінюються окремі стимули або події. Формування контексту полягає в тому, що увага охоплює певну множину стимулів, які потрапляють у потік свідомості, і таким чином вони впливають на сприймання “фігури” на даному “фоні” в потоці свідомості. Межі зазначеного контексту збігаються фактично з межами теперішнього. У цьому сенсі фізична тривалість теперішнього описує широту актуального контексту. Іншими словами, що ширшим є цілісний сегмент досвіду, то менше значення конкретного стимулу, який лежить у межах даного сегмента. Це припущення спирається на обмеженість обсягу уваги і обмеженість обробки інформації когнітивною системою за одиницю фізичного часу.

Що ширший сегмент досвіду, у межах якого подається окремий стимул, то менше значення матиме такий стимул. Значення окремого стимулу в межах теперішнього можна визначати такою залежністю: $I=H/B$, де H – оцінка стимулу, взятого окремо, коли межі теперішнього відповідають його власній тривалості; B – тривалість теперішнього, у межах якого подано стимул; I – оцінка стимулу/події як елемента теперішнього з тривалістю B . Очевидно, що B – ширина хвилі свідомості, в якій міститься стимул, або, говорячи в часовому розумінні, тривалість відповідного теперішнього – істотно впливатиме на оцінку стимулу. Що ширша хвиля свідомості, то більше окремих стимулів міститься в її межах, то більше різнорідних асоціативних зв'язків буде активовано, що в результаті приводить до зменшення оцінки значення окремого стимулу в межах цієї хвилі свідомості.

Відповідно до запропонованої формули зміна тривалості теперішнього має спричиняти зміни в оцінюванні інформації. При цьому абсолютна зміна тривалого теперішнього, така ж як і абсолютна зміна короткого теперішнього, буде викликати менші зміни в оцінюванні інформації. Це випливає з наведеної формули, а також пояснюється тим, що тривале теперішнє містить більшу кількість окремих стимулів, отже, кожний окремий стимул у межах тривалого теперішнього матиме меншу парціальну вагу: $p=I/N$, де N – загальна кількість стимулів (елементів). Коротке теперішнє, навпаки, містить менше окремих стимулів, а тому зміна його тривалості може викликати більші зміни в оцінюванні інформації. Звідси практично орієнтований висновок щодо впливу на оцінювання окремих елементів нарративу: збільшення тривалості теперішнього зменшуватиме абсолютну величину оцінки елемента. У цьому сенсі описаний феномен довільного дрейфу тривалості теперішнього та збільшення тривалості теперішнього для стану із заплющеними очима, а також збільшення тривалості відтворених інтервалів увечері перед засинанням може відображати природний механізм зменшення значущості стимулу чи відрізка досвіду. Йдеться про внутрішньосистемну реконфігурацію репрезентації зовнішнього (елемента нарративу) за рахунок подання його з меншою щільністю в часі. Можливо, це природний спосіб подолання травматичних переживань через реконфігурацію досвіду, який буде поглиблено вивчено в дослідженнях розгортання нарративу.

Підкреслимо, що не тільки описані нами, але й інші відомі закономірності функціонування часового механізму та феномени обробки часової інформації можуть використовуватися для вивчення часового розгортання нарративу та розроблення впливів на нього. Так, Д. Пойнтер [20] змінював кількість сприйнятих змін за допомогою варіювання значущих подій, які подавалися під час демонстрації сти-

мулу. При цьому як значущі події розглядалися такі, на які випробуваний спрямовував свою увагу. Дослідник висунув гіпотезу, що значущі події відіграють роль маркерів. Д. Пойнтер і Д. Хома [19; 20] продемонстрували у своїх дослідженнях, що ретроспективно оцінені інтервали оцінюються як більш тривалі в міру збільшення кількості значущих подій у межах такого інтервалу. Це свідчить про сегментування запам'ятованих інтервалів значущими подіями. При цьому значущі події справляють вплив на ретроспективну оцінку інтервалу. Такий результат цікавий тим, що відкриває можливість для зворотного припущення: оцінка тривалості певного сегмента досвіду повинна впливати на виокремлення значущих подій у межах цього сегмента.

Якщо виходити з того, зазначає К. О. Черемних [6], що відкритий автонаратив будується як перебіг чергування “читання” і “слухання”, то співвіднесення зазначених двох фаз автонаративу з перебігом динаміки тривалості суб’єктивного теперішнього є ще одним завданням для експериментального вивчення. Виявлення часових детермінант у розгортанні ролей “читача” і “слухача” автонаративу відкриває нові можливості для впливу на розгортання наративу як цілого і на ступінь рефлексії наративу. Це також могло б стати підґрунтям для розроблення впливів на процес чергування ролей “читача” і “слухача” через можливі впливи на роботу часового механізму індивіда.

Трансформація часового виміру наративу як метод перетворення досвіду особистості. Вивчення взаємозв'язку між часовим розгортанням наративу і його розгортанням в інших вимірах покладено в основу розроблення методів трансформації досвіду особистості. Підкреслимо, що інструменталізація наративу розглядалася й іншими дослідниками. Так, К. О. Черемних [7] наводить дві інструментальні функції наративу: (1) “розширення опису біографічних процесів і структур за рахунок уведення нових категорій” та (2) “як інструмент конкретизації, специфікації та порівняння біографічних структур”, що може використовуватися в соціологічних дослідженнях при порівнянні різних соціальних груп. Ми ж ставимо питання про можливість інструменталізації закономірностей динаміки суб’єктивного теперішнього для впливу на розгортання наративу і, в кінцевому результаті, для трансформації властивостей наративу в інших вимірах, як то смисли, оцінки та ін. Отже, пропонується використовувати час як один із вимірів розгортання наративу спочатку для вивчення часової динаміки наративу, яка потім допоможе розробити впливи на інші виміри наративу.

Опис певних історій із життя людини є невід’ємною складовою як при вирішенні завдань, що ставляться в межах клінічної психології,

психології здоров'я, так і завдань, пов'язаних із впливом мас-медіа на реципієнтів. За певних умов успішне вирішення таких завдань вимагає саме методів впливу та цілеспрямованої трансформації досвіду людини. Іншими словами, один і той самий за змістом наратив може за різного розгортання в часі отримувати різні оцінки слухачів, автора наративу, мати різний ступінь впливу на мотиви, стимулювати прийняття різних рішень. Тому вивчення часового виміру досвіду індивіда має на меті не тільки опис побудови цього досвіду, а й розроблення підходів до його цілеспрямованого перетворення.

Трансформація часового виміру наративу не виключає в кінцевому результаті підвищення часової керованості поведінки та її ефективності. Нагальність цього завдання зумовлена збільшенням потоку інформації та системними змінами умов життя особи, що впливають з глобалізацією. Процеси трансформації часового виміру наративу утворюють свого роду коло взаємовпливу і взаємозалежності. За їх допомогою можна досягати як зменшення, так і зростання щільності інформаційного потоку в межах теперішнього. Деталізація репертуарів поведінки вестиме до сумарного збільшення кількості та якості переживань на одиницю фізичного часу. Теперішнє стає мультирольовим та багатопозиційним. Реалізація ж мультирольового теперішнього відбувається через його подальше розділення на монорольові складові.

Враховуючи універсальність часового виміру досвіду та набуті на сьогодні в цілому ряді досліджень знання про функціонування часового механізму індивіда, закономірності перетворення саме часового виміру досвіду можна розглядати як багатонадійне підґрунтя для цілеспрямованого перетворення досвіду особистості в інших вимірах (ціннісному, семантичному тощо) та як запоруку змін у ставленні особи до певних подій у житті та формування готовності до подій майбутнього. Звісно, на даному етапі дослідження було б зарано пропонувати остаточні алгоритми та процедури трансформації часового виміру наративу. Але деякі потенційні техніки окреслимо хоча б схематично.

Цілеспрямовану зміну перспективи бачення досвіду в часовому вимірі та її рефлексію можна розглядати як засоби впливу на особистий досвід. Одна з технік могла б ґрунтуватися на переходах у формулюванні наративу або його окремих частин від першої до третьої особи і навпаки. Раніше нам [4] уже вдалося продемонструвати розбіжності в суб'єктивному плині часу та відповідні розбіжності в прийнятті рішення індивідом залежно від того, від першої чи від третьої особи формулюється пропозиція. Отже, є підстави очікувати і зміни в наративі залежно від того, від першої особи чи від третьої особи він подається. За цією ж логікою за умови виявлення взаємозв'язку часового розгортання наративу та послідовності фаз "писання" та "читання" наративу

індуковані зміни в часовому розгортанні означених фаз мають також спричиняти зміни властивостей наративу в його вимірах, відмінних від часового. Ще однією технікою, що спирається на зміну часової перспективи бачення фрагмента життя, є викладення життєвої історії із цілеспрямованим варіюванням часової дистанції між актуальним моментом часу і тим, що розгортається в наративі. Якщо провести певну паралель із напрацюваннями Є. І. Головахи і О. О. Кроніка [1], це будуть свого роду штучні часові децентрації у викладенні наративу.

Розглядаючи переживання теперішнього як процес, можна вести мову про те, що динаміка тривалості теперішнього відобразатиме появу в потоці свідомості транзитивних елементів як функції від збільшення чи зменшення неспецифічного зовнішнього впливу на випробуваного. Транзитивне переживання, яке маркує межу суб'єктивного теперішнього, виконує при цьому подвійну функцію: (а) воно відділяє одне теперішнє від іншого, але разом з тим (б) поєднує в одне ціле інформацію, що лежить між двома послідовними межами теперішнього, і формує з неї цілісне субстантивне переживання. Отже, саморефлексія, яку несе в собі транзитивне переживання з короткочасною елімінацією “світу речей” [4], створює підґрунтя для розроблення методу декомпозиції певних сегментів наративу на складові.

Як показують результати наших досліджень [там само], переходи “розплющені очі – заплющені очі” і “заплющені очі – розплющені очі” можуть цілеспрямовано використовуватися для впливу на динаміку тривалості теперішнього. Відповідні зростання та скорочення тривалості суб'єктивного теперішнього є наслідком неспецифічної візуальної стимуляції. Однак у даному випадку зазначені ефекти можуть бути покладені в основу окремих процедур впливу та використовуватися для цілеспрямованого часового звуження або розширення вікна свідомості. Останнє ж має приводити до зміни значущості подій у межах теперішнього із зманіпульованою тривалістю, що в кінцевому результаті уможливлуватиме нові інтерпретації опрацьовуваного сегмента наративу (життєвого шляху).

Дослідження будови часового виміру досвіду індивіда свідчать на користь того, що трансформацію часового виміру через різношвидкісне розгортання як наративу в цілому, так і окремих його сегментів можна було б розглядати як ще одну техніку впливу. На користь потенційної ефективності такої процедури щодо трансформації наративу говорять результати математичних операцій із часовими інтервалами в секундному діапазоні [там само].

Звертаючись до поєднання методу відмірювання тривалості суб'єктивного теперішнього з дослідженням розгортання наративу,

наприклад у вигляді думання вголос, слід зробити одне застереження. Йдеться про врахування спрямованості уваги на обробку часової інформації. Модель часового механізму Е. Томаса і Н. Кантора [23], яка увійшла складовою потім і в більш сучасні моделі [4; 10], уможливило математичний опис і чітку експериментальну перевірку розподілу уваги на обробку часової інформації. За Томасом і Кантором [23], обробка часової інформації описується рівнянням: $\tau(\mathbf{I}) = \alpha f(\mathbf{t}, \mathbf{I}) + (1 - \alpha)g(\mathbf{I})$, де τ – тривалість часового інтервалу. Сприйнята тривалість τ , яка містить певний обсяг інформації \mathbf{I} , розглядається як монотонна функція, яка визначається процесом обробки інформації. Автори моделі виходять із того, що існує окремий процесор, який здійснює обробку часової інформації та описується функцією $f(\mathbf{t}, \mathbf{I})$. Вони називають його часовим процесором. Інший процесор відповідає за обробку нечасової інформації, його внесок подано в рівнянні як $g(\mathbf{I})$. Дослідники вважають, що організм розподіляє ресурс уваги між цими двома процесорами обробки інформації, при цьому обидва процесори функціонують паралельно один щодо одного. Сприйнята тривалість є зваженим результатом функціонування обох процесорів. Що більший ресурс уваги спрямовується на інформацію, опрацьовувану одним процесором, то менше уваги дістає інший процесор. Як коефіцієнт, що описує зважений внесок кожного з процесорів, уведено параметр α . Завдяки йому можна оцінювати внесок кожного процесора у формування тривалості інтервалу. Значення коефіцієнта α приймається за одиницю, коли особа спрямовує всю увагу на часовий аспект інформації. Якщо ж α -коефіцієнт дорівнює нулю, це свідчить про те, що особа цілком зосереджена на обробці нетемпоральної інформації (це може відбуватися, наприклад, через особливості постановки завдання). Отже, при думанні вголос, тобто при вербалізації нарративу, наприклад прожитого дня (години), на його часове розгортання істотно впливатиме розподіл уваги між часовою інформацією й інформацією у фонологічній шині робочої пам'яті, яка й представляє безпосередньо зміст нарративу. Тому окремого експериментального дослідження потребує розгортання нарративу за двох умов: (1) із його вербалізацією, тобто з навантаженням на фонологічну шину робочої пам'яті, та (2) “перегляд” історії в уявленні без її вербалізації. Очевидно, що сегментація нарративу теперішнім за означених двох експериментальних умов різнитиметься. При цьому радше за все вербалізований нарратив вирізнятиметься меншою часовою щільністю елементів.

Висновки. Окреслений підхід до використання сегментації нарративу суб'єктивним теперішнім відкриває нову сторону у вивченні процесу творення нарративу та закладає підґрунтя для цілеспрямованого

втручання в процес наративізації певних подій життя людини. Цей підхід спирається головним чином на такі три тези.

1. Поєднання методу відмірювання тривалості суб'єктивного теперішнього з паралельним словесним описом певних сегментів життя особи закладає підґрунтя для розуміння часового розгортання як окремих сегментів, так і наративу в цілому.

2. Розгортання автонаративу має визначатися закономірностями динаміки суб'єктивного теперішнього індивіда, при цьому функціонування часового механізму індивіда є істотним чинником структурування наративу.

3. Зв'язок між змінами в часовому розгортанні наративу і змінами в його інших вимірах є основою для розроблення методів, які дають змогу здійснювати цілеспрямоване перетворення характеристик окремих сегментів наративу (зміна їхньої значущості, актуальності тощо).

Під кутом зору динаміки суб'єктивного теперішнього переваги запропонованого підходу до вивчення розгортання наративу такі: (1) розгортання наративу в часовому вимірі є квантифікованим, а отже, відкриває перспективи для числового моделювання розгортання наративу і в інших вимірах; (2) стає можливим відстежувати і прогнозувати розгортання наративу в режимі реального часу; (3) завдяки квантифікації та відстежуванню творення наративу в режимі реального часу з'являються можливості для втручання в перебіг наративу, а відтак важелі для цілеспрямованої трансформації перебігу наративу.

Література

1. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник – К. : Наукова думка, 1984. – 208 с.
2. Брунер Дж. Жизнь как нарратив / Дж. Брунер // Постнеклассическая психология. – 2005. – № 5. – С. 9–30.
3. Полунін О. В. Безперервне вільне відмірювання як метод для дослідження суб'єктивного теперішнього / О. В. Полунін // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К., 2010. – Вип. 24(27). – С. 49–61.
4. Полунін О. В. Переживання людиною плину часу: експериментальне дослідження : [монографія] / О. В. Полунін. – К. : ГНОЗИС, 2011. – 360 с.
5. Титаренко Т. М. Наративні практики організації особистісного майбутнього / Т. М. Титаренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей. – К., 2009. – Вип. 22(25). – С. 11–18.
6. Черемных Е. О. Нарративная идентичность в процессе диалога / Е. О. Черемных // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика. – К., 2010. – Т. 2, вип. 6. – С. 56–65.
7. Черемних К. О. Наратив як категорія сучасного соціогуманітарного дослідження: епістемологія, методологія, інструмент / К. О. Черемних // Наукові

- студії із соціальної та політичної психології: зб. статей. – К., 2009. – Вип. 22(25). – С. 189–195.
8. *Atkinson R. C.* Human memory: A proposed system and its control processes / R. C. Atkinson, R. M. Shiffrin // *The psychology of learning and motivation: Advantages in research and theory.* Band 2. – New York, 1968. – P. 89–195.
 9. *Baddeley A. D.* Working memory / A. D. Baddeley, G. Hitch // *Recent advances in learning and motivation.* Band 8. – New York, 1974. – P. 47–89.
 10. *Block R.* Models of psychological time revisited / R. Block, D. Zakay // *Time and Mind.* – Seattle, Toronto, Göttingen, Bern, 1996. – P. 171–195.
 11. *Fraisse P.* Psychologie der Zeit: Konditionierung, Wahrnehmung, Kontrolle, Zeitschätzung, Zeitbegriff / P. Fraisse. – München; Basel, 1986.
 12. *Gärdenfors P.* Conceptual spaces: the geometry of thought / P. Gärdenfors. – Cambridge, Massachusetts, London, 2004. – 308 p.
 13. *Kimura B.* On future / B. Kimura // *The 7th International conference on Philosophy, Psychiatry and Psychology. Time, Memory and History. Abstracts.* – Heidelberg, Germany, 2004. – P. 26.
 14. *Krause W.* Denken und Gedächtnis aus naturwissenschaftlicher Sicht / W. Krause. – Göttingen, Bern, Toronto, Seattle, 2000. – 424 s.
 15. *Nyberg L.* Classifying human long-term memory: evidence from converging dissociations / L. Nyberg & E. Tulving // *European Journal of Cognitive Psychology.* – 1996. – № 8. – P. 163–180.
 16. *Pohl R.* Das Autobiographische Gedächtnis. Die Psychologie unserer Lebensgeschichte / R. Pohl. – Stuttgart. – 2007. – 252 s.
 17. *Pöppel E.* Grenzen des Bewußtseins. Über Wirklichkeit und Welterfahrung / E. Pöppel. – Stuttgart, 1985. – 192 s.
 18. *Pöppel E.* Gegenwart – psychologisch gesehen / E. Pöppel // *Im Netz der Zeit.* – Stuttgart, 1989. – S. 11–16.
 19. *Poynter D. G.* Duration judgement and the experience of change / D. G. Poynter, D. Homa // *Perception & Psychophysics.* – 1983. – № 33. – P. 548–560.
 20. *Poynter D. G.* Duration judgement and the segmentation of experience / D.G. Poynter // *Memory & Cognition.* – 1983. – № 11. – P. 77–82.
 21. *Ruhnau E.* Zeit-Gestalt und Beobachter. Betrachtungen zum tertium datur des Bewusstseins / E. Ruhnau // *Bewusstsein. Beiträge aus der Gegenwartsphilosophie.* – Paderborn, 1996. – S. 201–221.
 22. *Scheerer E.* Mentale Repräsentation in der interdisziplinärer Perspektive / E. Scheerer // *Zeitschrift für Psychologie.* – 1993. – Vol. 201. – S. 136–166.
 23. *Thomas E. A. C.* On the duality of simultaneous time and size perception / E. A. C. Thomas, N. E. Cantor // *Perception & Psychophysics.* – 1975. – № 18. – P. 44–48.

© Полунін О. В.